

ŞEVKET SÜREYYA AYDEMİR

TEK ADAM
Mustafa Kemal

Birinci Cilt
1881-1919

Remzi Kitabevi

TEK ADAM, CİLT I / Şevket Süreyya Aydemir

© Remzi Kitabevi, 1987

Her hakkı saklıdır.

Bu yapıtın aynen ya da özet olarak
hiçbir bölümü, telif hakkı sahibinin
yazılı izni alınmadan kullanılamaz.

Yayına hazırlayan: Yasemin Aktaş

Kapak tasarımı: Ömer Erduran

ISBN 978-975-14-1956-9

BİRİNCİ BASIM: 1963

KIRK YEDİNCİ BASIM: Temmuz 2020

Kitabın bu basımı 2000 adet yapılmıştır.

Remzi Kitabevi A.Ş., Akmerkez, E3-14, 34337, Etiler-İstanbul

Sertifika no: 10705

Tel (212) 282 2080 Faks (212) 282 2090

www.remzi.com.tr post@remzi.com.tr

Baskı: Seçil Ofset, 100. Yıl Mah. Matbaacılar Sitesi

4. Cad. No: 77 Bağcılar-İstanbul

Sertifika no: 44903 / Tel (212) 629 0615

Cilt: Çifçi Mücellit, 100. Yıl Mah., Matbaacılar Sitesi

5. Cad. No: 24-25 Bağcılar-İstanbul

Tel (212) 629 4783

İÇİNDEKİLER

Önsöz	9
-------------	---

BİRİNCİ KISIM

I. <i>Zübeyde ve Oğlu</i>	21
Zübeyde	23
Oğlu	31
Bir Babanın Hikâyesi	33
Mektep Hayatı Başlıyor	43
Küçük Asker	51
II. <i>Ordu Millet</i>	53
Askerlik Denilen Aşk	55
Mustafa Kemal	59
Mustafa Kemal Kırgın	61
Bir Kompleks	62
İlk Vatan Heyecanı	64
Harbiye	70
Kurmaya	73
Baskın	80
III. <i>Sürgün ve Kaçak</i>	83
Şam'da Geceler	85
Vatan ve Hürriyet	88
Niçin Hürriyet, Niçin Vatan?	89
Kaçak	92
Gizli Komite	96
Tarihî Ortam	98
IV. <i>İki İnsan ve İki Kompleks</i>	101
Enver Bey ve Mustafa Kemal	103
İhtilâl	110

V. <i>İhtilâl Sarhoşluğu</i>	113
Bir İmparatorluğun Yapısı	115
İttihat ve Terakki	118
İhtilâl Sonrası	124
Mustafa Kemal ve İttihat ve Terakki	126
31 Mart Olayları ve Mustafa Kemal	138
Mustafa Kemal Trablus Cephesinde	148
Balkan Harbi Denilen Muamma	153
Bir Hükümet Darbesi	159
Mustafa Kemal ve Tarihî Bir Belge	161
Olaylar Gelişiyor!	165
Doğru Çıkan Görüşler	169
Yeni Bir Ordu ve Onun Görüşü	174
VI. <i>Büyük Macera ve Bir İmparatorluğun Sonu</i>	179
Tedirgin Bir Ataşemiliter	181
Havada Kalan Sorumluluk	193
“Memleket ve Halk Bu Aşka Lâayık mıdır?”	199
Sarıkamış Dramı	204
Hayal İçinde Hayal	208
Kanal’daki Macera	212
Çanakkale Ateşler İçinde	214
Kemalyeri	220
Son Çare	226
Devler Ülkesinde Devler Savaşı	230
Enver Paşa, Mareşal Liman von Sanders ve Mustafa Kemal	234
Perde Kapanıyor	241
Ruh Çelişmeleri	248
Hayal Kırıklığı	254
Mustafa Kemal Paşa	258
Hareketli Bir Yıl: 1916	261
Bir Tehlike Bulutu	265
Sert Bir Karar	270
Altın Sandıkları Hikâyesi	276
Geleceğin Padişahı ile Yolculuk	280
Ordular Çöküyor.....	285

İKİNCİ KISIM

VII. Mustafa Kemal Sahnede	293
Gizli Anlaşmalar	295
Mütareke	301
İtaatçı Olmayan Ruh	305
Geldikleri Gibi Giderler	309
Siyasetin Kapısında	311
Padişah Bağlılık İstiyor	314
VIII. Mütarekede İstanbul	317
Mütarekede İstanbul	319
Bir Şeyler Ümit Ediyor	321
Bir Hanım Sultan	325
Anadolu'dan Bir Haber?	326
Stratejik Bir İhtimal	333
Geleceğin Kadrosu	337
Yabancılarla Temas Tecrübeleri	347
Karar Noktasına Doğru	348
Buhran	353
Yol Görünüyor	360

EKLER

Ek: 1	375
Ek: 2	377
Ek: 3	379
Ek: 4	380
Dizin	383

BEŞİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

Tarihî şahsiyetler, tarihin akışını değiştirebilirler mi? Yoksa tarihte *şahsiyet*'in rolü, bu akışı yalnız hızlandırabilmek veya yavaşlatmaktan mı ibarettir?

Bu suallerin cevapları, tarih felsefesinin, yani tarihte kanuniyetler araştıran bilgi kolunun başlıca konularından birini teşkil eder. Bu bilgi kolu; şartları, olayları çeşitli yönlerden alan ve kanuniyetleri çeşitli dünya görüşleriyle aydınlatan bazı akımlara, daha doğrusu anlayış sistemlerine bölünmüştür. Bu çeşitli sistemleri biz, materyalist ve idealist ekoller olarak vasıflandırabiliriz.

Fakat, tarihte *şahsiyetin rolü*'nü araştıran tarih felsefesi hangi mektebi temsil ederse etsin, her ikisinde müşterek olan prensip şudur ki; tarihî şahsiyet, hem içinden doğduğu toplumun mahsulüdür, hem bu toplumun kaderine tesir eder ve ona damgasını vurabilir. Bu mekteplerin tarihi izah ederken anlayışlarındaki fark, yalnız temel ilke ve faktörlerdir. Yani, hangi çeşit sebepler, faktörler ve itici kuvvetler, toplum içinde tarihî gelişmenin ve dolayısıyla toplum yapısının temelini teşkil ederler? Hangi çeşit sebepler, faktörler ve itici kuvvetler de, toplumsal gelişmenin ve tarihî olayların *üst* ve *tâbi* güçleri veya organları olur?

*
* *

Mustafa Kemal (Atatürk) de, tarihî bir şahsiyettir. Bu şahsiyetin de tarihin akışında bir rolü vardır. Hem de, içinden çıktığı Türk toplumunun kaderine damgasını vuracak ve çağının olaylarına yön verecek kadar güçlü ve etkili bir rol. Bu bakımdan milletinin kaderine olan müdahalesi şüphe götürmez. Zaten, üç ciltlik bir hacim içinde toplamış olduğumuz bu kitabın davası, onun hayat mihveri etrafında bu müdahaleyi aydınlatmaktan ve değerlendirmekten ibarettir.

Çağımızın gelişmelerine olan müdahalesine gelince; onun Türkiye'de başardığı ve bütün sömürge, yarı sömürge ülkelerin *millî kurtuluş hareketleri*'ne önder olan, yön tayin eden siyasî ve iktisadî ege-

menlik savaşı dediğimiz hareket, onun çağdaş hüviyetinin diğer orijinal cephesidir.

Ama bütün bu gelişmelerde asıl olan, temel olan sebepler, faktörler ve itici kuvvetler nelerdir? Bunları materyalist bir tarif felsefesi, bir dünya görüşü açısından mı izah etmeli, yoksa idealist bir açıdan mı? İşte bu noktada bu kitabın bir iddiası yoktur. Çünkü bu kitap, sert bir doktrin çerçevesi içinde, Mustafa Kemal hadisesinin soyut bir tahlili değildir. Onun yerine ve her iki dünya görüşünün de ilkeleri değerlendirilerek Mustafa Kemal, hem Türk toplumunun ve çağının bir mahsulü, hem bu topluma ve çağının şartlarına, karşılıklı olarak tesir eden bir *tarihî şahsiyet* olarak alınmıştır. Yani Mustafa Kemal hem toplumuzun ve devrimizin bir *eseri*'dir. Hem kendini yaratan bu toplumun ve çağın hayat ve kaderine tesir ederek onlara *yön* ve *şekil* vermiştir. Bu yön ve şekil verişte de bit-tabî ve her şeyden önce kendi beşerî varlığını ortaya koymuştur. Kendi hammaddesini, kendi kabiliyet kudret ve ihtiraslarıyla yoğurmuştur. Bu suretle ve bu akış içinde, her tarihî şahsiyet gibi o da, kendini yaratmıştır. Zaten *Tek Adam* demek, bu demek değil midir?

Hulâsa bu kitap, *şartlar*, *olaylar* ve *atmosfer*, yani içinde yaşadığı maddî ve manevî hava içinde, Mustafa Kemal'in hayatıdır.

“Tek Adam”ın yapısı hakkında bu kısa aydınlatmadan sonra, bir de bu kitabın niçin, kimin için yazıldığı üzerinde kısaca durmalıyız:

Türkiye’de Atatürk edebiyatı herkesin bildiği gibi, henüz tam ve terkipçi eserler safhasına ulaşmamıştır. Atatürk gelmiştir. Destanını yaratmıştır. Tarihe intikal etmiştir. Fakat henüz bir Atatürk devri tarihi bile yazılmamıştır. Bütün yayınlar, Atatürk’ü ya şu ya bu cephesinden ele almaya çalışan tek cepheli araştırmalar, hatta hikâyeler çerçevesinde kalmaktadır. Yahut da verilen eserlere sadece ve konuyu bütünüyle de alamayan perakende derlemecilik hâkim olmaktadır. His ve heyecan örgüsü içinde Atatürk, objektif hüviyetinden sıyrılmaktadır. Hulâsa Mustafa Kemal'in bütün yönleriyle, toplu, temel, gerçek ve az çok objektif bir hayat hikâyesi henüz ortaya konulmuş değildir.

Tek Adam’a gelince, bu kitapta istenmiştir ki onun hayat hikâyesi, doğumundan ölümüne kadar, fakat şartlar, olaylar ve atmosfer içinde özetlensin. Hem öyle olsun ki, soyut ve sübjektif fikir terkipleri ve doktrin örgütleri içinde boğulmadan, yazarın sezgi ve şartlara dayanan düşsel hakkı da fazla israf edilmeden, her sınıf okuyucu bu kitaptan onun

hakkında mümkün olduğu kadar etraflı bilgiler edinsin, Hulâsa hepsi yayınlanmış olup, şimdi de beşinci baskısı verilen bu üç ciltlik seri içinde her cins okuyucu, Mustafa Kemal'in hayat hikâyesinin bütünü, yahut herhangi bir safhası üstünde mümkün olduğu kadar doğru bilgiyi, toplu olarak bulsun. Hem de Mustafa Kemal'in içinde yuvarlandığı şartlardan, olaylardan başka, onun teneffüs ettiği havayı da az çok teneffüs ederek...

Hulâsa Tek Adam, sadece bir *tarih* değildir. Bir belgeler kitabı, bir kronoloji derlemesi de değildir. Ama tarihe, belgelere ve kronolojiye sadakatle bağlı kalmaya çalışan ve Mustafa Kemal'in hikâyesini mümkün olduğu kadar tam ve toplu olarak vermek isteyen, her kitaplıkta, her evde, herkesin, her zaman el atabileceği bir toplu eserdir.

Atatürk için ileride ve *Batı* manasında tam, sistematik eserler elbetteki yazılacaktır. Ama bunun için elbetteki biraz zaman geçmesi gerekecektir. Çünkü bu işin, fikir ve sistem laboratuvarında işlenmesi için, araştırmacının ihtiyacı olan daha pek çok malzeme vardır. Bu malzeme ancak zaman içinde tamamlanacaktır.

Sonra şu da var: Şimdi her Türk Atatürk'ü, her şeyden önce duygu ve heyecan açısından görür. Halbuki Atatürk bir duygu ve heyecan adamı değildi. Yargılarına, kararlarına ve davranışlarına daima *mantık* hâkim oldu. Ama bizim çocuklarımızın onu bir his (duygu) ve heyecan açısından görüşleri de haklıdır. Bu bir kaderdir ki, kahramanların hikâyesine damgasını vurur. Yani tarih öncesinden beri insanoğlu kahramanını, o kahramanın gerçek malzemesinin kendisine doğru olan renklerine göre yaratır.

Halbuki *sistem* dediğimiz düzen, yahut kategori, bir his ve heyecan unsuru değildir. Bunların dışında bir şeydir. Objektif kanuniyetlerin terkididir. Bu kanuniyetlerde hatta *mantık* bile relatif, ama diyalektik bir değer taşır. Bu terkipte tez, antitezlerle çarpışır ve sentezlere varılır.

Halbuki Tek Adam, ne bir tarih felsefesi kitabıdır; ne de bu felsefenin Mustafa Kemal hadisesine uygulanmasıdır. Tek Adam, şartların, olayların ve Mustafa Kemal'in, içinde yaşadığı bilinen, yahut o şartlar (koşullar) içinde teneffüs etmesi zarurî havanın içinde, Mustafa Kemal'in yeniden yaşatılışdır.

Bu bahse son verirken gerek bizim, gerek Mustafa Kemal konusuna eğilen her ciddi araştırmacının içinde yuvarlandığı zorlukları belirten bir noktayı da açıklamalıyız:

Şu bir gerçektir ki Atatürk; belgeleri yetersiz olan ve hayatı gereği gibi belgelendirilemeyen bir büyük insandır. Bu gerçek, galiba hem onun, hem bizim, milletçe bahtsızlığımızdır. Düşünülmeli ki bugün ne bir Atatürk arşivi, ne ciddi bir Atatürk enstitüsü, ne de bir Atatürk müzesi vardır. Edvard von Bishof “Ankara” isimli eserinde, bizim geçmişimize olan ilgisizliğimizi ve “yerleşme” eksikliğimizi, oldukça hazin fakat galiba gerçek bir açıklıkla izah eder.

Atatürk bahsinde de biz, daha şimdiden ya kelime Atatürkçülüğü ya hafıza ve hatıra nakli Atatürkçülüğü ya heyecan Atatürkçülüğü diyebileceğimiz yollarda bölünmüşüzdür. Ama belge ve araştırma Atatürkçülüğü bahsinde övünülecek bir gayretimiz, ne yazık ki yoktur. Onun içindir ki onun ancak belirli bir devri içine alan ve henüz bilginin işlemediği büyük nutku ile, Anafartalar mücadelesine, savaş ve müta-rekedeki bazı olaylara ait kısa ve tam manasıyla kitaplaştırılmamış bazı dağınık hatıra nakilleri ile demeçlerinden başka onun devrini kendi kaleminden ve dilinden veren belge ve anılar çok azdır.

Bu arada, onun çevresinde az veya çok bulunmuş olmaktan gelen bir cesaretle ve fakat çoğu ancak nakledenin mizacına ve seviyesine göre verilen perakende hatıra parçalarını ise ileride tarihçiler, belki de, olduğu gibi ihmal edeceklerdir. Çünkü bunlar, birtakım *fıkralar* sınırını pek de aşamazlar.

Halbuki şartlar ve olaylarla belgeler, bir büyük adamın hayatını verirken aynı önemde rol oynarlar. Meselâ Emil Ludwig, Napolyon’u yazarken bin bir malzmeden başka, bizzat Napolyon’un pek çok sayıda el yazısı veya mektuplarından faydalanmıştır. Atatürk’ün ise mektupları yoktur. Atatürk’ün mektupları denilen ve ancak büyükçe bir sayfayı doldurabilecek olan, hem çoğu da onun mizacına, kararlarına ışık tutmayan pek az yazılar, Atatürk’ün iç âlemini anlamak için elbetteki yetersizdir. Halbuki mektuplar, bir insanın iç âlemini aksettiren en doğru belgelerdir. O insanın içinde yaşadığı atmosferi, onun mahrem iç hesaplaşmalarını bize ancak mektuplar açıklayabilir. Yani mektuplarımız, içimizin aynasıdır.

Sonra hatıra defterlerini düşünelim. Atatürk'ün muntazam hatıra defteri de yoktur. Anafartalar cephesi için notlarıyla, güneydoğu (İkinci Ordu) cephesine ait bazı günlük kayıtları, Karlsbad'da iken yazdığı, bir aralık Prof. Afet İnan'da bulunan ve Afet İnan'dan dinlediğimize göre Atatürk'ün ölümünden sonra kendisinden alınan ve sonra Tarih Kurumunun tekrar elde ettiği defterlerden başka bu türlü anıları bırakmış değildir. Bunlar da, onun bin bir işleri arasında ancak şöylece kaydedilmiş notlar manzarası verirler. Meselâ bir aralık Şükrü Sökmensüer'de bulunan ve Atatürk'ün cumhuriyetin ilânına kadar verişini ve o anda çevresinde bulunanları belirten notlar, pek basit bir küçük el defteri üstünde, kurşunkalemle yazılmış ve ancak birkaç küçük sayfaktan ibaret kayıtlardı. Şimdi bunlar da kaybolmuştur.

Ancak bu arada şunu önemle kaydetmeliyiz: Atatürk'ün Samsun'a çıkışı ile başlayıp, bu savaşın hatta Lozan Antlaşması ile sonuçlanan devresi hakkında yabancı kaynaklar ve bilhassa İngiliz Dışişleri arşivleri, o kadar çok ve zengin belgelerle doludur ki, bu belgelerin şimdiden yayınlanmış kısımları bile, baş döndürecek kadar çoktur. Meselâ Türk Tarih Kurumunun sadece İngilizce olarak son yayınladığı 500 büyük sayfalık birinci cildi, henüz ve ancak "1919 Nisan - 1920 Mart" devresini içine alır.⁽¹⁾ Halbuki bu konuda basılacak ikinci büyük cilt de, ancak 1920 sonuna kadar olan belgeleri verecektir. Anlaşıldığına göre yalnız bu İngiliz belgeleri 7 büyük cilt tutacaktır.

*
* *

Bu noktada şu kanımızı da belirtelim:

Acaba Atatürk'ün ve devrinin, bugün bilinmeyen fakat ileride keşfedilecek, ortaya atılacak ve meydana çıktığı zaman ortalığı birbirine kacak birtakım sırları, meçhulleri var mıdır? Sanıyorum ki hayır!

İleride, şu veya bu vesikalarla malzeme hazinemiz elbette genişleyecektir. Millî arşivimize ve dolayısıyla dünya edebiyatına, bu konuda yeni malzeme katılacaktır. Ama bunlar, meselâ Temsil Heyetinin henüz yayınlanmayan bazı muhabereleleri veya Millet Meclisinin gizli toplantılarının kayıtları ve nihayet şu veya bu şahsiyetin notları, yazışmaları cinsinden ve aslında büyük sır teşkil etmeyen şeyler olacaktır. Hulâsa

(1) Derleyen: Bilal N. Şimşir.

ve bize kalırsa Atatürk'ün ve Atatürk devrinin, ifşa edilebilecek ve ortaya bilinmeyen hakikatler çıkaracak meçhulleri pek yoktur.

Bu sebeple, ileride yapılabilecek en önemli hareket, esrarlı meçhuller aramak veya beklemektense, şimdi zaten bilinen ve ileride kısmen zenginleşecek olan malzemeyi doğru olarak işlemek, olayları doğru ve objektif olarak değerlendirmek ve bu suretle de Atatürk'e, devrine ve tarihimize faydalı olmaktan ibarettir. Bu arada gerek bugünkü aydının, gerekse gelecekteki araştırmacının en önemli diğer bir vazifesi de, şimdi Atatürk ve devri konusunda ortalığı kaplayan, gerçekle hiç ilgisi olmayan, basit, harcıâlem, değersiz nakil ve anılardan ve bu arada hatta yalana, yazı ve imza taklidine, sahtekârlığa kadar varan kasıtlı yayınlardan, söylentilerden, Atatürk'ü ve hatırasını kurtarmaktır.

Onun hayatı üstünde özel çalışma ve tartışmalara gelince: Bu tartışmalar ya onun ölüm günü gibi vesilelerle yapılan ve katılanların, hazırlıksız ve hatta gelişigüzel yaptıkları geçici konuşmalardır. Yahut da Atatürk hakkında tartışmalar tesadüfen girilen gene gelişigüzel, şahsî heyecan sahneleridir. Bir sistem dahilinde tertiplenen ve millî arşive değer ilâve eden tartışmalar safhasına henüz ulaşılmamıştır. Bu arada, 1961 ve 1962 yılları içinde ve yaz ayları hariç olmak üzere diğer aylarda, haftada bir toplanmalar şeklinde geçen bir özel tartışma serisini işaret etmeliyim. Atatürk'ün yakınları ve dostlarıyla Türk Tarih Kurumu ve benzeri kurul yöneticileri, bu özel toplantılarını iki sene yürüttüler. Bunlara muntazaman katıldım. Konu hemen daima Atatürk'tü. Bu toplantılara birer araştırma toplantısı demektense, dostlar arasında özel tartışma toplantıları demek daha doğru olur. Çok canlı, şuurlu ve faydalı geçen bu toplantılarımıza katılanlardan hayatta olanların isimlerini saymaya kendimi yetkili bulmuyorum. Fakat meselâ, şimdi hakkın rahmetine kavuşan ve Garp Cephesi kurmay heyetindeki hizmet devrinden başka, Atatürk'ün umumî kâtibi, sonra Moskova sefiri olarak çalışan, hem Türk Tarih Kurumu'nun, hem Genelkurmay Harp Tarihi Teşkilâtı'nın üyeliğini yapmış olan emekli kurmay albay Tevfik Bıyıklıoğlu'nun⁽¹⁾ bu

(1) Atatürk ve Millî İstiklâl Savaşı devri hakkında çeşitli eserler vermiştir. Meselâ *Atatürk Anadolu*'da gibi.

toplantılardaki aktif, titiz ve kılı kırk yaran çalışmalarını hepimiz hem zevk, hem hüznle hatırlarız. Sonra, gene bu özel seminerimize muntazaman katılan ve Erzurum Kongresi günlerine ait hatıralarını, bu hatıralar etrafındaki tartışmalarımızı teybe almamıza müsaade ederek Türk Tarih Kurumu arşivine mal eden çok eski dostum rahmetli Cevat Dursunoğlu'nun ve sonra Prof. Enver Ziya Karal'ın isimlerini burada veriyorum. Sayın Prof. Afet İnan da bu toplantılarımıza katılmışlardır.

Atatürk'ün ölümü üzerine toplanan yirmi kadar sandık içinde, bir bankamızın mahzeninde muhafaza edilen, ölümünden galiba yirmi yıl sonra açılması kararlaştırılan malzeme de artık kısmen bilinmektedir. Kalanının da bir gün millî arşivimizde araştırmacılara arz edilmesiy-le Atatürk edebiyatı zenginleşecektir. Çankaya Köşkünde de şimdi bir Atatürk Arşivi derlenmektedir. Bu da ileride faydalı olacaktır. Ama bugün için olanlarla yetinmek ve bunları tarihimizin genel akışı ve olaylarıyla işleyerek değerlendirmekten başka yapılacak bir şey yoktur.

*
* *

Tek Adam'ın birinci cildinde, Atatürk'ün doğuşundan, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkışına kadar olan devreyi ele aldık. İkinci cilt Samsun'da başlayan yolculuğun, 9 Eylül 1922'de İzmir zaferine varışıdır. Üçüncü ciltte ise, onun 1922'den 10 Kasım 1938'deki ebedî yolculuğuna varan hayat hikâyesi yer alır.

Bütün bunlar hep bir arada, bizim yakın tarihimizin, 1919'dan sonrası onun hayat mihveri etrafında dönen safhasıdır. Yani aynı zamanda kendi öz hayatının hikâyesidir⁽¹⁾...

Bu hikâyeyi yarın daha tam, daha etraflı ve daha değerli işleyecek olanların talihine, şimdiden gıpta ediyorum...

Ankara – Bahçelievler
Şevket Süreyya AYDEMİR

(1) Bu cildin bu yeni baskısından önce üç cilt olarak yayınlanmış olan ve ikinci baskısı verilen İkinci Adam – İnönü isimli eserimiz, Atatürk'ün açtığı devri 1964 ortasına kadar işlemektedir.

